

UDK 341.217:323(4-672EU:497.11)
Biblid 0543-3657, 76 (2025)
God. LXXVI, br. 1194, str. 469–501
Originalni naučni rad
Primljen: 30. 08. 2025.
Revidiran: 12. 10. 2025
Prihvaćen: 10. 11. 2025.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2025.76.1195.3
CC BY-SA 4.0

Miloš PETROVIĆ¹

Kriza u Srbiji između normativne (ne)moći Evropske unije i preduzetnika normi

SAŽETAK

Autor analizira reakciju institucija Evropske unije na društveno-političku krizu u Srbiji (2024–2025) u kontekstu normativne moći, kao i osnovne aktere i motive u tom kontekstu. Predmet istraživanja jeste na koji način Evropska unija, kao normativna sila, u kontekstu protesta kao manifestacije dublje političke krize, utiče na uspostavljanje vladavine prava u Srbiji. Da li evropske institucije primarno pojačavaju normativni angažman kroz diskurs, a manje kroz konkretne aktivnosti usmerene na jačanje vladavine prava u Srbiji? Postoji li razlika između različitih vrsta normativne uloge EU i diskrepanca među institucijama Unije? Dodatni cilj rada jeste da ispita ulogu aktera poput studentskog pokreta, akademske zajednice i Nacionalnog konventa za Evropsku uniju u kontekstu normativnog preduzetništva i difuzije normi. U pogledu metoda, istraživanje kombinuje analizu sadržaja relevantnih dokumenata – rezolucije Evropskog parlamenta o Srbiji (maj 2025), izveštaja Evropske komisije o vladavini prava (jul 2025) i analizu diskursa septembarske plenarne debate Evropskog parlamenta. Autor konstatuje da stavovi navedenih institucija upućuju na rastuće nezadovoljstvo Evropske unije stanjem demokratije u Srbiji, a naročito vladavine prava, te da dosadašnje deklarativno i selektivno interesovanje za evropske integracije više ne predstavlja dovoljan dokaz o posvećenosti evropskom putu. U radu se zaključuje da protesti u Srbiji, kao manifestacija šire društveno-političke krize, u sadejstvu sa navedenim nedržavnim akterima, deluju kao korektivni mehanizam za normativnu moć EU, ukazujući na jaz između normativno orijentisanog narativa i primene. Kriza upućuje i na upitnu sposobnost Unije da doslednije primeni

¹ Viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: milos.petrovic@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5696-5595>.

mehanizme uslovljavanja, pri čemu se uočava veća normativna doslednost Evropskog parlamenta nego Evropske komisije, uz pojedine naznake jačeg normativnog angažmana, prvenstveno kroz zaoštavanje narativa.

Ključne reči: evropska normativna moć, vladavina prava, protesti u Srbiji, evropske integracije, akademska zajednica, Nacionalni konvent.

Crisis in Serbia Between the EU's Normative (In)Capability and Norm Entrepreneurs

SUMMARY

The author analyzes the response of European Union institutions to the socio-political crisis in Serbia (2024–2025) in the context of normative power, as well as the key actors and motives involved. The research examines how the European Union, as a normative power, influences the establishment of the rule of law in Serbia in the context of protests as a manifestation of a deeper political crisis. The author poses a question whether EU institutions primarily reinforce their normative engagement through discourse rather than through concrete actions aimed at strengthening the rule of law in Serbia. Is there a difference between various forms of the EU's normative role and a discrepancy among the institutions in that regard? An additional aim is to explore the role of actors such as the student movement, the academic community, and the National Convention on the European Union in the context of normative entrepreneurship and norm diffusion. Methodologically, the study combines content analysis of key documents – such as the European Parliament's resolution on Serbia (May 2025) and the European Commission's rule-of-law report (July 2025) – with discourse analysis of the European Parliament's September plenary debate. The author finds that the positions of these institutions indicate growing EU dissatisfaction with the state of democracy, and particularly the rule of law, and that the previous declarative and selective commitment to European integration can no longer be regarded as sufficient proof of dedication to the European path. The paper concludes that the protests in Serbia, as a manifestation of a broader socio-political crisis, together with the aforementioned non-state actors, act as a corrective mechanism for the EU's normative power, exposing the gap between the normatively oriented narrative and its faulty implementation. The crisis also highlights the Union's questionable capacity to apply conditionality mechanisms more consistently, with the European Parliament showing greater normative consistency than the European Commission, alongside certain indications of stronger normative engagement, primarily through a sharpening of the narrative.

Keywords: EU normative power, rule of law, protests in Serbia, European integration, academic community, National Convention.

Uvod, kontekst i istraživački problem

U ovom radu autor ispituje ulogu institucija Evropske unije u kontekstu političke krize u Srbiji, imajući u vidu višegodišnji kontekst demokratskog nazadovanja i nedovoljne evropske normativne moći. Fokus ovog rada je kako Evropski parlament i Komisija kvalifikuju i tumače aktuelnu situaciju u Srbiji (2024–2025) i šta to govori o perspektivama normativne uloge EU u Srbiji, kao i o (ne)doslednosti principa uslovljavanja.² Dok Parlament govori o „mirnim protestima“, „kontinuiranom nasilju nad studentima“, „podsticanju nasilja nad studentima i drugim učesnicima protesta“ i narušenim akademskim slobodama univerziteta (European Parliament 2025a), predstavnici Komisije govore naizmenično o „političkoj blokadi“ i „stagnaciji u sprovođenju ključnih reformi“, dok se o izveštaju o vladavini prava za Srbiju jasnije identifikuju „masovni i rasprostranjeni protesti protiv korupcije i neutvrđene javne odgovornosti i transparentnosti nadležnih institucija i pojedinaca“ (European Commission 2025a). Na osnovu analize dokumenata i diskursa, autor konstatuje prvenstveno pooštavanje narativa. Dok Evropska komisija pokazuje izvesnu suzdržanost, Parlament pokazuje jasnije znake normativnog akterstva, konkretnijim prepoznavanjem kako relevantnosti studentskih zahteva,³ tako i uloge akademske zajednice i civilnog društva u zagovaranju normi, vrednosti i principa Evropske unije. U tom pogledu dodatna svrha ovog istraživanja jeste da analizira uloge studentskog pokreta i akademske zajednice, kao i Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji (NKEU), u kontekstu normativnog preduzetništva u okolnostima nestabilnosti i protesta kao manifestacije dublje društveno-političke krize. Pre prelaska na metodološke i teorijske napomene, autor će radi razumevanja istraživačkog problema najpre pojasniti ključne termine i aktere.

Autor polazi od stava da akteri poput studentskog pokreta / akademske zajednice i NKEU kroz svoje aktivnosti aktivno promovišu

² Napomena: istraživanje je sprovedeno pre objavljivanja godišnjeg izveštaja Evropske komisije o napretku za Srbiju za 2025. godinu.

³ Lista studentskih zahteva: (1) objava celokupne dokumentacije o rekonstruisanju železničke stanice u Novom Sadu koja je nedostupna javnosti; (2) zahtev za identifikovanje osumnjičenih za fizičke napade na studente i profesore i pokretanje krivičnih postupaka, i razrešenje ako se ispostavi da su nosioci javne funkcije; (3) odbacivanje krivičnih prijava protiv uhapšenih i privedenih studenata, uz obustavu već pokrenutih krivičnih postupaka; (4) povećanje izdvojenih sredstava za državne fakultete u iznosu od 20%; (5) sprovođenje istrage i utvrđivanje svih okolnosti i odgovornosti u vezi sa događajima 15. marta 2025. godine tokom protestne tišine; (6) odgovornost i zaštitu pacijenata (Studentski zahtevi 2025; Studenti u blokadi 2025). Pored ispunjavanja zahteva, zahtevaju se sloboda medija, slobodni i poštenu izbori, nezavisno i efikasno sudstvo i tužilaštvo, obračun sa korupcijom i organizovanim kriminalom itd. (Nova.rs 2025).

širenje i primenu evropskih pravila i standarda, te ih sagledava u kontekstu *normativnog preduzetništva*. Normativno preduzetništvo je koncept kojim se sagledava kako se međunarodne norme promovišu, usvajaju i primenjuju (u trećim zemljama) kroz različite postupke, procedure i aktivnosti, kako u institucijama, tako i izvan njih (Juwita 2024, 372). Akteri koji daju dinamiku tim procesima, koji zagovaraju njihovo usvajanje i primenu, nazivaju se normativnim preduzetnicima (*Ibidem*, 374). O ovom konceptu biće više reči u teorijskom segmentu rada, gde će se nastojati da se predstavi i objasni delovanje preduzetnika normi u okolnostima višegodišnjeg slabljenja evropske normativne moći u Srbiji.

U kontekstu rada „društveno-politička kriza“ označava najšire aktivnosti (proteste studenata, akademske zajednice, građanske proteste, blokade, pokušaje štrajkova, peticije podrške, tematske akcije mobilizacije itd.)⁴ koji traju od kraja 2024, čiji je neposredni okidač urušavanje nadstrešnice železničke stanice u Novom Sadu kao simbol nezakonitih radnji, ali čiji su uzroci povezani sa širim kontekstom demokratskog nazadovanja i ograničenog uticaja EU. Pored toga, pod aktuelnom krizom mogu se posmatrati i različiti oblici institucionalnih, ali i neformalnih pritisaka na aktere protesta i one koji ih podržavaju, radi delegitimizacije stavova koji nisu kompatibilni sa voljom političkih elita. Pri poimanju opsega krize, autor se oslanja na definicije relevantnih ustanova. NKEU (2025a; 2025b), kao platforma 850 organizacija, s ozbiljnom zabrinutošću konstatuje sve izraženije znakove institucionalne, političke i društvene krize u Srbiji, čiji je jedan od efekata i suštinski zastoj u evropskim integracijama. Kriza se manifestuje kroz porast tenzija i česte incidente koji „svedoče o dubokoj polarizaciji društva i ozbiljnoj eroziji poverenja građana u institucije sistema”,⁵ a učestalost i rasprostranjenost protesta ukazuje na „jasno izraženo nezadovoljstvo velikog broja građana, nastalo usled osećaja isključenosti iz procesa odlučivanja i gubitka vere u efikasnost i odgovornost institucija”.⁶ Konvent zagovara podršku za primenu evropskih normi, odnosno jasnije određivanje institucija EU o njihovom kršenju (u kontekstu protesta), a što bi doprinelo i jačanju njene normativne uloge, čime opravdava ulogu preduzetnika normi u klasičnom smislu, u kontekstu ovog istraživanja.

⁴ Samo u periodu između marta i juna održano je preko 6.000 skupova (CRTA 2025).

⁵ Kako se takođe navodi, za izlazak iz „duboke političke i društvene krize“ potrebno je raditi na izgradnji minimalnog stepena poverenja kako bi se postigla saglasnost o tome da su „višegodišnje zloupotrebe moći, obesmišljavanje dijaloga u institucijama, ograničavanje medijskog pluralizma i sistemsko ignorisanje građanskog i stručnog glasa doveli do sadašnje krize” (NKEU 2025b).

⁶ Povodom septembarskog nasilja u Novom Sadu, Konvent je pozvao predstavnike EU da „nedvosmisleno osude primenu prekomerne sile čiji je jedini cilj da se zaustave mirni građanski protesti u Srbiji” (EPUS 2025).

Takođe, činjenica da i akademska zajednica, oličena u Univerzitetu u Beogradu, podržava studentske zahteve koji se tiču vladavine prava i funkcionalne demokratske države čini sektore visokog obrazovanja (i nauke) značajnim zagovornicima reformi podudarnih s normativnim zahtevima evropskih institucija, pa i relevantnim u kontekstu normativnog preduzetništva i difuzije normi. Prema Udruženju za političke nauke Srbije (2025), „studentske blokade i građanski protesti podstakli su širu društvenu borbu za odgovornost institucija, vladavinu prava, autonomiju univerziteta i izgradnju solidarnosti između različitih društvenih grupa“, dok Institut za filozofiju i društvenu teoriju (2025) konstatuje široki obuhvat „društvenog pokreta predvođenog studentima“ rezultirajući „nekim od najvećih protesta u istoriji Srbije“, uz otvaranje „ključnih pitanja o borbi za političku moć, odgovornost i vladavinu prava“.⁷ U „Inicijativi za spas Univerziteta u Beogradu“ Rektorski kolegijum i dekani fakulteta navode da se „univerziteti nalaze u složenim vanrednim okolnostima ... čijoj autonomiji i funkcionisanju štete isti oni faktori koji ugrožavaju status njegovih studenata i nastavnika“ (V.A. 2025). „Ostajući autonoman od dnevno-političkih uticaja, Univerzitet ne sledi studente u blokadi u izbornom procesu, ali ostaje pouzdan partner u čuvanju studentskih zahteva sve do njihovog ispunjenja i u borbi za ustavne principe i vrednosti na kojima su zasnovani“ (*Ibidem*). U tom smislu Rektorat (takođe) krizu poima kao „društvenu“, uz podršku vladavini prava i demokratskim vrednostima, ali i distanciranje od političkih zahteva, čime se njegova šira normativna uloga ipak ne umanjuje.

Metodološki kontekst

Autor koristi analizu sadržaja dokumenata iz 2025 – rezolucije Evropskog parlamenta, izveštaj Evropske komisije o vladavini prava u Srbiji, kao i sadržaj plenarne debate Evropskog parlamenta – uz analizu diskursa predstavnika evroposlaničkih grupa i komesarke za proširenje. Fokus navedenih analiza biće na zastupljenosti teme protesta/krize, njene relevantnosti za vladavinu prava kao osnovne problemske oblasti rada i prepoznavanja aktera i njihovih uloga.

Institucije Evropske unije (EU) nisu jednoobrazno razmatrale situaciju. Evropski parlament (2025b) je još u februaru 2025. održao plenarnu debatu kojoj je osnovna tema bila „politička kriza u Srbiji“. Tom prilikom komesarka za proširenje EU izjavila je da Evropska komisija prati tekuće studentske proteste koji su zadobili široku podršku javnosti, ističući fundamentalni značaj odgovornosti u demokratskim društvima i da se

⁷ Institut za međunarodnu politiku i privredu (2025) u svom saopštenju prepoznaje krizu kao društveno-političku, a studentske zahteve kao relevantne za demokratsku perspektivu zemlje.

nasilje ne sme tolerisati (EWB 2025a). Nakon onoga što su pojedini poslanici Evropske narodne partije (ENP) već tada nazivali „najvećim demonstracijama od pada Slobodana Miloševića“ (EWB 2025a), a naročito nakon masovnog okupljanja 15. marta gde se javila sumnja u upotrebu nezakonitih instrumenata za kontrolu mase, predsednici Evropske komisije i Evropskog saveta izdali su oprezne, usklađene izjave u kojima su naglasili potrebu da se „isporuče reforme“, posebno u oblastima slobode medija, izborne reforme i borbe protiv korupcije (EWB 2025b). Usledila je i aprilska rezolucija Evropskog parlamenta o sprovođenju Zajedničke spoljne i bezbednosne politike (ZSBP) u kojoj je istaknuta solidarnost sa studentskim zahtevima i Komisija p(r)ozvana da „prekine sa popustljivim pristupom“ prema Beogradu, imajući u vidu nastavak demokratskog nazadovanja (European Parliament 2025c). Time je Parlament faktički istakao problem nedovoljne evropske normativne moći, kao posledice višegodišnjeg zapostavljanja privrženosti principa i normi u pogledu vladavine prava u korist „stabilne“ saradnje s vlastima u Srbiji, bez obzira na demokratsko nazadovanje. Kriza je time postala povod da se i unutar evropskih institucija razmatra perspektiva normativne uloge EU u Srbiji – da li će ona biti doslednija i prisutnija, ili će biti svedena na povremeni politički narativ (Kovačević 2019, 42).⁸

Budući da će u teorijskom smislu akcenat biti na konceptu normativne moći Evropske unije, autor nastoji da istraži manjkavosti njenog delovanja u Srbiji u okviru aktuelne višeslojne krize, koja je deo višegodišnjih nedemokratskih tendencija, poput selektivnog ili ograničenog primenjivanja proevropskih normi i standarda. Analiza navedenih dokumenata i diskursa ne služi samo bližem tumačenju stavova evropskih institucija, već i ispitivanju diskrepance između normativnog narativa i dometa evropskih integracija. Predmet istraživanja jeste način na koji EU, kao normativna sila, u kontekstu protesta kao manifestacije dublje političke krize, utiče na izgradnju pravne države u Srbiji. Da li evropske institucije primarno pojačavaju normativni angažman kroz diskurs, a manje kroz konkretne aktivnosti? Uočava li se razlika između različitih vrsta normativne uloge EU i postoje li razlike među institucijama Unije? Navedeni teorijski alat poslužiće da se kroz akte i izjave predstavnika EU ispita da li u kontekstu protesta (kao dela šireg konteksta demokratskog nazadovanja) evropske institucije pokazuju naznake jačanja normativne uloge kroz doslednije uslovljavanje, ili je podrivaju (daljim) nečinjenjem ili tolerisanjem nedemokratskih praksi. Takođe, dodatni cilj rada jeste da

⁸ Prema Kovačević (2019), u okviru dugogodišnje politike uzajamnog razumevanja između političkih elita na Balkanu i EU dolazi do toga da Unija postaje „saučesnik u legitimizaciji političkih režima u regionu, što umanjuje njenu transformativnu moć“ u pravcu demokratije, te da „jedino održivo rešenje leži u tome da EU dâ prioritet nezavisnosti medija, vladavini prava i dobrom upravljanju nad kratkoročnim geopolitičkim ciljevima“.

pojasni ulogu nedržavnih aktera poput Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji (NKEU) i studentske i akademske zajednice kao normativnih preduzetnika u okolnostima aktuelne krize.

Istraživanje polazi od kvalitativne analize slučaja Srbije. Autor navodi da studentski zahtevi, oko kojih postoji šira građanska, akademska i podrška civilnog društva, imaju korektivnu ulogu u pravcu evropskog normativnog angažmana, pozivajući na difuziju normi i standarda (usvojenih u kontekstu evropskih integracija). Takođe, postoje i razlike među evropskim institucijama u promovisanju i podsticanju normativne uloge EU u Srbiji, kao deo višegodišnjeg tolerisanja nedemokratskih praksi. Imajući to u vidu, proteste i krizu, kao i reakciju evropskih institucija, ne treba posmatrati kao ograničene na slobode izražavanja, okupljanja, prava na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta itd., već kao simptom duboke društveno-političke krize koja je povezana sa nedovoljnom normativnom moći EU u najvećoj balkanskoj kandidatskoj zemlji. Svi studentski zahtevi mogu se podvesti pod domen zaštite vladavine prava i poštovanja ustavnosti i zakonitosti, uključujući i očuvanje ljudskih prava, građanskih sloboda i demokratskih procedura (Krstić & Rečević Krstić 2025, 232).

Teorijski okvir: kriza normativne moći EU, preduzetnici normi, demokratsko nazadovanje

U uvodnom delu već je napomenuto da će uloga studentskog pokreta / akademske zajednice i NKEU biti analizirana kroz teorijsku prizmu *normativnog preduzetništva*. Navedeni akteri, kao preduzetnici normi, već godinu dana se kroz institucionalne i vaninstitucionalne aktivnosti zalažu za primenu onoga na šta se zemlja (koja duže od decenije pregovara o članstvu) obavezala u kontekstu evropskih integracija – izgradnju pravne države i primenu zakona. Navedeni fenomeni sagledavaju se u kontekstu (manjkave) harmonizacije sa komunitarnim odredbama, odnosno u kontekstu rastuće asimetrije između formalno usvojenih propisa i činjenice da se oni selektivno, proizvoljno i/ili neadekvatno ili neispravno primenjuju. Nepodudarnost između formalno važećih propisa i njihove manjkave implementacije autor tumači u kontekstu umanjene normativne moći Evropske unije poslednjih godina. Ovi fenomeni odlikuju se i uočljivijim demokratskim nazadovanjem, što je naročito vidljivo u toku aktuelne krize, koja traje od poslednjeg kvartala 2024. godine. U tom smislu autor će se u ovom delu najpre osvrnuti na sam koncept normativne moći Evropske unije i njenih ograničenih dometa u Srbiji kao (navodno naprednom) kandidatu za članstvo, kako bi se adekvatnije razumeo širi kontekst u okviru kojeg se dešavaju aktivnosti normativnog preduzetništva. Nakon pojašnjavanja koncepta normativne difuzije i ograničenja u tom pogledu, nastojaće da aktuelnu krizu poveže s ulogom

preduzetnika (proevropskih) normi, uz osvrt na višegodišnji kontekst demokratskog nazadovanja u Srbiji.

Evropska unija zasnovana je na vrednostima ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i manjinska prava. Vladavina prava predstavlja deo Kopenhaških kriterijuma, čije je ispunjavanje indikator stepena spremnosti za članstvo u EU. Međutim, kako primećuje Hogić (2020), aktuelna paradigma uslovljavanja u domenu vladavine prava, u kontekstu merila i merenja napretka u ključnim poglavljima 23 (pravosuđe i osnovna prava) i 24 (pravda, sloboda i bezbednost) neuspešno adresira problem zarobljene države kao osnovnu strukturnu prepreku vladavini prava u zemljama Zapadnog Balkana. Politika „benčmarkinga“ kao načina da se proceni reformski napredak „ohrabruje lažno usaglašavanje“ (*fake compliance*) i svodi vladavinu prava na diskurzivnu praksu (*Ibidem*, 200). U političkom diskursu izražava se posvećenost evropskim vrednostima, normama i standardima, i usvajaju se zakonska rešenja po ugledu na evropska, ali se nedosledno primenjuju (NKEU 2024, 346).⁹ Takve prakse ne uključuju samo predstavnike vlasti, već i Evropske komisije. To se nepovoljno odražava na perspektivu normativne moći u najvećem kandidatu za članstvo Zapadnog Balkana, a tekuće proteste smešta u kontekst višegodišnjih zabrinjavajućih trendova u domenima vladavine prava i korupcije.

Pri razlikovanju različitih tipova moći Evropske unije Ijan (*Ian*) Manners (Manners 2022, 240) navodi da ta zajednica može da široko utiče na poimanje onoga što je poželjno da bude „normalno“. EU to čini drugačije od tradicionalnih (državnih ili međunarodnih) aktera, ohrabrujući partnere da njena rešenja dobrovoljno prihvate i integrišu u svoje sisteme, čime se stvara osnov za bliže povezivanje. Načini na koji EU promovise svoje normativne postulate predstavljaju odraz njene višedecenijske evolucije, hibridne strukture i pravno-političke konstitucije (*Ibidem*). Ta tri činioca su, u okolnostima posthladnoratovske međunarodne politike, pogodovala fokusiranju na univerzalne norme i principe pri koncipiranju odnosa sa državama-članicama, ali i sa drugim zemljama, pri čemu su akti poput Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama sveobuhvatno oblikovali različite politike, uključujući i zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku (ZSBP), kao i politiku proširenja (*Ibidem*, 241).

U kontekstu politike proširenja naročita pažnja je na stabilnosti institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i zaštitu manjina, koje spadaju u politički deo Kopenhaških kriterijuma (*Ibidem*, 243). Kandidati pristupaju političkoj zajednici koja, prema Hasu (*Ernst Haas*), podrazumeva proces u kojem su različiti nacionalni subjekti spremni da usmere svoju lojalnost i političko delovanje na novi centar, čije

⁹ NKEU navodi taj problem na primeru sloboda udruživanja, okupljanja i izražavanja, ali je on vidljiv i u drugim oblastima.

institucije imaju ili podrazumevaju preuzimanje novih nadležnosti od članica (Petrović, Kovačević & Radić Milosavljević 2023, 18). Politička zajednica počiva na primeni normi, standarda, principa i pravila koji su zajednički za države-članice. Kandidati pre pristupanja moraju da pokažu spremnost da daju svoj doprinos takvoj zajednici kroz sveobuhvatno usklađivanje, a Unija podstiče takvu konvergenciju kroz princip uslovljavanja, što jača njenu normativnu moć (Padgett 2012). Međutim, perspektiva prihvatanja i primene tih normi na Balkanu oduvek je bila problematična zbog različitih lokalnih otpora i dinamike vezane za postkonfliktna društva (Freyburg & Richter 2010).

Pri istraživanju kako Evropska unija podstiče širenje svojih normi izvan svojih granica, uključujući i u politici proširenja, Maners (2002, 244-245) navodi šest mehanizama:

- izloženost (npr. kroz prekogranične kontakte koji stvaraju osnov za bližu saradnju i potencijalnu integraciju u određenim poljima – geografska i druga upućenost i dosadašnja saradnja stvaraju osnov za dalje povezivanje);
- informaciona difuzija (npr. kroz izjave i dokumenta EU kojima se te vrednosti promoviraju, koje se onda preuzimaju i tumače od lokalnih aktera);
- proceduralna difuzija (npr. kroz ugovorno povezivanje gradi se odnos između EU i kandidata za članstvo, te dalje radi na harmonizaciji sa normama; međutim, od usvajanja zakona zapravo je bitnija njihova adekvatna primena, a za oba aspekta važna je podrška na bazi širokog inkluzivnog konsultativnog procesa i konsenzusa, čime je osigurano da su rešenja prilagođena lokalnom kontekstu i evropskim kriterijumima);
- prenosni aspekt (transfer, razmena dobara, pomoći, podrške – npr. kroz pretpristupne fondove podstiče se veća usklađenost, a njihova apsorpcija govori u prilog bliskoj saradnji sa Unijom u raznim poljima);
- direktna difuzija (podsticanje konvergencije kroz fizičko prisustvo, npr. kroz delegacije Evropske komisije, ekspertske posete itd.), kao i kulturološki aspekt širenja (uticaj na bazi društveno-političkog identiteta, koji je relevantniji za vanevropska područja nego za Srbiju);
- kulturni aspekt (važnost konteksta lokalne kulture u kojoj se nastoje širiti norme, koji bi u slučaju Srbije kao geografski evropske zemlje trebalo da bude povoljniji za primenu u poređenju sa, recimo, vanevropskim zemljama).

Govoreći o proceduralnoj difuziji normi, Maners (*Ibidem*) posmatra kako se to čini kroz institucionalizaciju veza između Unije i trećih zemalja; u slučaju kandidata za članstvo, norme i standardi se „izvoze“, a proceduralna difuzija podstiče se putem (pozitivnog i negativnog) uslovljavanja. Difuziji normi pomaže i direktno promovisanje širenja

normi (npr. putem delegacija Evropske komisije na teritoriji kandidata za članstvo, ili misija za monitoring). Dodatnu ulogu u proceduralnom, kao i drugim tipovima širenja normi imaju i lokalni zagovarači.

U kontekstu ovog rada vidljiva je uloga Nacionalnog konventa (NKEU) kao zagovarača usklađivanja sa evropskim normama, standardima i principima, uključujući i kroz prepoznavanje studentskih zahteva kao opravdanih za demokratizaciju i evrointegracije. Ulogu NKEU moguće je sagledati u kontekstu *normativnog preduzetništva*, odnosno podrške difuziji i primeni evropskih standarda. Normativno preduzetništvo je konstruktivistički koncept koji posmatra međunarodne norme kao podložne promenama, a agente koji zagovaraju usvajanje i primenu normi (pojedinci, države, društveni akteri) naziva normativnim preduzetnicima (Juwita 2024, 372). Normativni preduzetnici imaju snažna ubeđenja o tome šta je poželjno ili adekvatno u zajednici, na osnovu čega mobilišu širu podršku za određene standarde i zagovaraju usvajanje normi (*Ibidem*, 374). To su „pojedinačni i kolektivni akteri koji posvećeno promovišu uspostavljanje, širenje (difuziju) i institucionalizaciju normi“, a najčešće se radi o nedržavnim akterima – od pojedinačnih aktivista, preko naučnika, intelektualaca i poznatih lica, do nevladinih organizacija, društvenih pokreta i medija, neretko povezanih u okviru širih međunarodnih mreža za zagovaranje (Wunderlich 2020, 22-28).

Upravo se tu uklapa Konvent kao platforma za dijalog između predstavnika državne administracije, političkih partija, nevladinih organizacija, stručnjaka, privrede, sindikata i profesionalnih organizacija o pristupanju Srbije Evropskoj uniji, uz misiju da prati, analizira i ocenjuje napredak i zagovara demokratizaciju prema evropskom modelu (NKEU 2025a). Literatura o tzv. „efektu bumeranga“ pojašnjava normativnu difuziju čak i u okolnostima kada države nastoje da je izbegnu ili ignorišu; tamo gde državni akteri ne uvažavaju zahteve civilnog društva, nevladine domaće grupe u okviru transnacionalnih mreža, preko kojih dobijaju i informacije kojima inače ne bi raspolagale, zagovaraju vršenje spoljnog pritiska na vlasti da prihvate i poštuju te standarde (Krook & True 2012). Ovaj pristup važan je za razumevanje lokalnog aktivizma i uloga transnacionalnih mreža kao političkih preduzetnika (*Ibidem*), u ovom slučaju NKEU, kao i protestnih zahteva.

Sa stanovišta studentskih zahteva, koji su i prema stavu Konventa i evropskih institucija podudarni sa kontekstom evropskih integracija,¹⁰ i uloga studentskih protesta, koje podržava akademska i šira zajednica, može biti sagledavana u kontekstu zagovaranja evropskih (prodemokratskih) normi, tim pre što se zahteva ne samo usvajanje zakona već i njihova pravilna implementacija (kao izraz što potpunije

¹⁰ Stavovi evropskih institucija biće predmet analize u narednom poglavlju.

proceduralne difuzije normi i njihove internalizacije). Studentski pokret kroz plenum, blokade, proteste, informativne kampanje i podizanje svesti podvlači značaj demokratskih procedura i zakona i zahteva njihovu primenu, očekujući i konkretne pravne ishode. U tom pogledu i NKEU, kao krovna platforma civilnog društva za evropske integracije, i studentska (i akademska) zajednica mogu biti posmatrani kao preduzetnici normi koji zagovaraju primenu onoga što je država prethodno prihvatila da usvoji, prilagodila svom kontekstu kroz odgovarajuća zakonska i druga rešenja, i što je, uostalom, postalo pravna obaveza, a ne stvar izbora.

„Normativni životni ciklus” prolazi kroz više faza. Normativni preduzetnici imaju naročitu ulogu u prvoj fazi (pojava normi), kada zagovaraju njihovo usvajanje; u drugoj fazi, normativne vođe (države) odlučuju da prihvate norme i time doprinesu njihovom širenju i međunarodnoj legitimizaciji; u poslednjoj fazi norme se internalizuju i primenjuju (Juwita 2024, 374). Norme postaju prihvaćene kroz institucionalizaciju, tokom koje se artikulišu granice važenja i primene normi, uključujući i javne konsultacije (*Ibidem*) koje NKEU prepoznaje kao neretko manjkave i neadekvatne. Međutim, činjenica da su norme formalno prihvaćene, tj. usvojene, te da su nominalno institucionalizovane ne mora da znači da su one adekvatno internalizovane i da se primenjuju pravilno, što pokazuje i situacija u domenu vladavine prava u Srbiji koja ne doprinosi preoblikovanju sistemskih problema. Iako je uloga normativnih preduzetnika naročito vidljiva u fazi zagovaranja usvajanja određenih zakonskih i drugih akata (npr. uloga NKEU u podsticanju sveobuhvatnog usklađivanja sa *acquis* i kriterijumima članstva), pa i kroz institucionalizaciju (gde u toku javnih konsultacija i radnih grupa nastoje da utiču na formulisanje konačnih zakonskih rešenja), uloga normativnih preduzetnika svakako postoji i u smislu praćenja implementacije, odnosno u fazi internalizacije normi.

Imajući u vidu značajan jaz između usvajanja i primene zakona u Srbiji u različitim domenima, uključujući i domen borbe protiv korupcije, ali i onih koji se tiču različitih sloboda (izražavanja, okupljanja, medijskih sloboda itd.), uloga normativnih preduzetnika u Srbiji jeste i da zagovara pravilnu, obuhvatnu i adekvatnu primenu propisa (u slučaju NKEU, u skladu s komunitarnim odredbama). Imajući u vidu sadržaj studentskih zahteva, koji se tiču izgradnje pravne države, vladavine prava, borbe protiv korupcije i drugih povezanih domena, kao i da se radi o „društvenim akterima” (u skladu s prethodno navedenim izvorima), može se konstatovati da i studentski pokret i akademska zajednica u okolnostima aktuelne krize mogu da budu posmatrani kao normativni preduzetnici koji zagovaraju primenu zakona (potpunu internalizaciju) kao neophodan korak u demokratizaciji zemlje.

Nažalost, reakcije vlasti upućuju da usvojene norme nisu internalizovane. Usled sumnji da su izvršena krivična dela koja spadaju u jurisdikciju organa nadležnih za organizovani kriminal i terorizam, Republičko javno tužilaštvo dodelilo je istraživanje mogućih koruptivnih dela vezanih za rekonstrukciju železničke stanice Javnom tužilaštvu za organizovani kriminal, a pojedina hapšenja nekadašnjih visokopozicioniranih funkcionera predstavnici vlasti i provladini mediji ocenili su kao „tužilački državni udar“ i „pokušaj obojene revolucije“ (Maksimović 2025; 021 Novi Sad 2025b), čime je iskazana politička namera da se utiče na postupak i da se okolnosti ne istraže po slovu zakona. U međuvremenu situacija je evoluirala u širu društveno-političku krizu, uz hiljade (svakodnevnih) skupova i veći broj masovnih okupljanja, među kojima se ističe i, po nezavisnim procenama, najveći ikada održan u Beogradu 15. marta 2025 (Jovanović 2025).¹¹ Za to vreme provladini mediji označavaju studente i građane kao izvore problema, učutkuju kritike i demokratske zahteve i mobilišu nacionalističke narative da označe proteste kao organizovane spolja, uz pooštavanje represivnih mera kako je vreme prolazilo (Bulatović 2025). Takođe, širenje teorija zavere o padu nadstrešnice kao terorističkom aktu sa najviših političkih nivoa (N.R. 2025) upućuje na izostanak namere da se okolnosti valjano istraže i ishoduju sankcionisanjem odgovornih.

Pojedini mehanizmi koje je Maners istakao deluju u sinergiji; npr. i prenosna i proceduralna difuzija direktno su povezane sa principom uslovljavanja. Dok EU ne uskraćuje pretpristupne fondove Srbiji (EWB 2025c) u ovom trenutku (prenosni aspekt), pa se to, uz njihovo korišćenje, može uslovno smatrati dokazom normativne difuzije,¹² s druge strane, proceduralna difuzija ne teče kako je planirano, što se manifestuje ne samo veoma sporom harmonizacijom sa tekovinama (MEI 2025a, 152)¹³ i lošim pokazateljima u domenu vladavine prava već i višegodišnjom blokadom pristupnih pregovora i nepodizanjem spremnosti za članstvo. Usvajanje zakona i njihovo neprimenjivanje u punoj meri naznaka je neadekvatne proceduralne difuzije. Pored toga, ignorisanje ili marginalizovanje najkompetentnijih nevladinih stručnih aktera poput NKEU i svođenje dijaloga na formu bez intencije da se zakonska rešenja i njihova

¹¹ Skup je protekao i u znaku navodne upotrebe nedozvoljenog akustičnog oružja od organa sile, što je predmet međunarodne istrage. Pored ovog slučaja, zabeležen je i niz drugih koji upućuju na nesrazmernu upotrebu sile.

¹² Ipak, ni tu situacija nije bez problema; Srbija je pretposlednja zemlja (ispred BiH) koja je ostvarila pravo na isplatu prve tranše sredstava iz Plana rasta EU za Zapadni Balkan, što teško da govori u prilog normativnoj difuziji i navodno naprednom statusu evropskih integracija. Kako su jedini uslovi za to bili sastavljanje Reformske agende i ratifikacija dva sporazuma, dalje ostvarivanje prava na ovu pomoć, koje zahteva merljivi napredak, vrlo je upitno.

¹³ Za period jul 2024 - mart 2025. usvojeno je 32% planiranih propisa.

perspektiva primene unaprede, uprkos tome što se time zapravo krše zahtevi Unije, dodatno svedoče o problemima u domenu proceduralne difuzije evropskih normi. EU načelno nastoji da promoviše svoju normativnu ulogu i kroz direktno prisustvo (vidljivost Delegacije u Srbiji), kao i kroz česte posete zvaničnika (u okolnostima 2025 – komesarka za proširenje, Visoka predstavnica za spoljnu i bezbednosnu politiku, predsednik Generalnog direktorata za proširenje i susedstvo itd., koji su direktno adresirali temu protesta, a pojedini se i sastajali sa predstavnicima studentske/akademske zajednice). Takođe, u kontekstu aktuelne krize vidljivije je nastojanje da se izvrši informaciona difuzija, u smislu pojačane retorike o nezadovoljavajućem stanju demokratije i ispunjavanja uslova članstva. Narativ svih institucija Unije (na temu protesta kao simptoma sistemske krize) oštrije je i odlučniji nego pre novembra 2024. godine, što će pokazati i analiza dokumenata i diskursa u narednim poglavljima.

U slučaju Srbije proceduralni okvir za širenje i primenu normi postoji kroz Sporazum o stabilizaciju i pridruživanje, kao i kroz čitav korpus pravila koji je preuzet u poslednjih četvrt veka evropeizacije zemlje. Norme su, s aspekta njihovog „životnog ciklusa“, prihvaćene, ali nisu potpuno internalizovane. Instrument uslovljavanja usmeren je ka podsticanju što opsežnije implementacije tih pravila, ali je njegovo delovanje bilo ograničeno. Kako navode Fenko i Kočan, da bi se, u kontekstu revidirane metodologije pristupnih pregovora izbegla mogućnost „turskog scenarija“ (u smislu selektivne integracije, prim. aut.), a istovremeno iskoristile mogućnosti koje nudi postupno i progresivno povezivanje, Evropska unija trebalo bi da kroz pozitivno uslovljavanje osnaži kredibilnost kako tog principa, tako i čitave politike proširenja (Bojinović Fenko & Kočan 2022, 429). Međutim, za aspekt kredibilnosti ključne su zasluge, odnosno dokazi da su reforme ishodovala evropeizacijom sistema, politika i standarda te da je njihova primena u tom obliku održiva.

Prema Manersu (2002, 252), najvažniji faktor koji oblikuje međunarodnu ulogu Evropske unije nije ono što ona radi ili ono što tvrdi, već ono što ona *jeste*. Unija kao normativni akter može se višestruko poimati: kao akter koji je konceptualno sklon promeni međunarodnih normi; kao akter koji je angažovan u promeni međunarodnih normi, kao i moralno-normativni aspekt – da bi EU trebalo da radi na širenju svojih normi van svojih granica (*Ibidem*). Ova uloga Evropske unije opravdana je u kontekstu politike proširenja, budući da se radi o zemljama koje su aplicirale za članstvo u EU, čime su poručile da žele da usvoje evropske principe, norme i standarde i da pomoću njih svoje politike (progresivno, do trenutka članstva) u potpunosti usklade sa entitetom kojem pristupaju. Stagnacija u pogledu pripremljenosti za članstvo Srbije uočljiva je od 2016. naovamo (Subotić 2024). (Ne)poštovanje evropskih normi i standarda povezano je sa partikularnim interesima političkih elita, pre nego stava da je norme neophodno adekvatno internalizovati i primeniti u cilju transformacije

sistema, a zarad članstva u EU (Radić Milosavljević & Domaradzki 2024, 50). Uočljiva su i nazadovanja u domenima ZSBP i drugim oblastima, što uočava i Evropski parlament (European Parliament 2025b).

Petrović (2024, 590) navodi da je još od „velikog istočnog proširenja” Unije u prvoj deceniji XXI stoleća relevantnost normativne moći umanjena i da je zasenjena realpolitikom i/ili pragmatičnim rešenjima u okviru politike proširenja. U tom kontekstu politizacija procesa proširenja u kojoj je normativna moć u drugom planu u odnosu na kratkoročne interese Unije ili država-članica nije obezbedila ni dugoročnu stabilnost i mir, niti je konsolidovala demokratiju i unapredila evropsku normativnu moć (*Ibidem*). I Kovačević, pozivajući se na široku literaturu, konstatuje da je na Zapadnom Balkanu došlo do ograničenja transformativne moći EU, pa i narušavanja reputacije EU kao normativne sile, kao posledica kontradiktornih ciljeva Unije u regionu između stabilizacije i izgradnje država, s jedne, te demokratizacije i izgradnje institucija, s druge strane, gde je fokus na prvom doprineo stvaranju stabilokratija koje ne naginju demokratskoj transformaciji, nego očuvanju *statusa quo* (Kovačević 2019, 40-41). Govoreći o stabilokratijama, Bieber (2017) navodi da se radi o tipu režima koji pokazuje značajna ograničenja u pogledu demokratskog upravljanja, ali uživa spoljnu legitimizaciju tako što nudi „neku navodnu stabilnost”, te da se suštinski radi o (međunarodnoj) pogodbi – stabilnost u zamenu za tolerisanje demokratskih praksi. U kontekstu sve manjeg normativnog uticaja Unije, kao posledica kriza i zamora od proširenja, ali i posustajanja liberalne demokratije, stabilokratije imaju svrhu kao garanti (institucionalne i neinstitucionalne) kontrole društva i sprečavanja eskaliranja bezbednosnih pretnji, hronično povezanih sa Balkanom (*Ibidem*). Kako navode i Vučković i Radeljić (2024), pozivajući se na referentne autore poput Biebera (i drugih), stabilokratija je, uz podršku Zapada (Evropske unije, prim. aut.), dovela do toga da vlasti u Srbiji simultano primenjuju autoritarne instrumente upravljanja i izražavaju posvećenost evropskim integracijama, a što je za posledicu imalo demokratsko nazadovanje. U takvoj situaciji normativna moć EU postaje virtuelan, deklarativni pokazatelj navodne privrženosti evropskom putu, a svakodnevna nedemokratska praksa u brojnim poljima potkopava verodostojnost ne samo instrumenta uslovljavanja već i same evropske ideje u Srbiji.

Kako je naveo poslanik Evropske narodne partije Rajnhold (*Reinhold*) Lopatka tokom septembarske debate posvećene protestima: „put ka članstvu Srbije u Evropskoj uniji mora biti zasnovan na zajedničkim demokratskim standardima, i nadamo se da će se Srbija vratiti na taj put. Trenutno se ne nalazi na njemu” (European Parliament 2025d). Ova izjava, evropska dokumenta i izjave drugih poslanika upućuju na osnovnu problemsku oblast rada: da postoji opravdana zabrinutost da se Srbija uopšte ni ne nalazi na evropskom putu. S aspekta informacione difuzije

predstavnicima Unije kroz takve izjave i različite kanale komuniciraju nezadovoljstvo situacijom u Srbiji. Osim argumenata evropske normativne moći, navedeni stavovi podudaraju se sa nalazima Vučkovića i Radeljića da deklarativno iskazivanje posvećenosti evropskim integracijama ne mora da implicira i reforme, pa čak i da se može kretati u suprotnom pravcu (demokratskog nazadovanja). Činjenica da i predstavnici evropskih institucija prepoznaju da se zemlja ne nalazi na evropskom putu ili da izostaju suštinski rezultati ukazuju da je prepoznat problem između normativno obojenog diskursa i prakse, gde se te norme selektivno i ograničeno primenjuju, što škodi normativnoj reputaciji Unije.

Takve stavove podupire i Freedom House (2025a), navodeći da je „u poslednjim godinama Srpska napredna stranka (SNS) kontinuirano unazadila politička prava i građanske slobode, vršila pravni i nezakoniti pritisak na nezavisne medije, političku opoziciju i organizacije civilnog društva“, te da su u drugoj polovini 2024. godine građani organizovali masovne proteste, uključujući i one nakon novembarskog urušavanja renovirane nadstrešnice na novosadskoj železničkoj stanici, koja je „usmrtila više od 12 lica i koja se pripisuje sistemskoj korupciji“. Kako se dalje navodi, demonstranti su se suočili sa pokušajima represije, uključujući policijsko nasilje, hapšenja, kućne pretrase i onlajn (*online*) pretnje. Prema metodologiji Freedom House (2025b), Srbija, pored El Salvadora i Venecuele, spada među države sa najvećim zabeleženim demokratskim nazadovanjem na svetu, uz kontinuirano razaranje demokratskih institucija koje je dovelo do ukalupljivanja autoritarne vladavine. I u izveštaju Komisije o vladavini prava (European Commission 2025), koji je predmet narednog poglavlja, konstatuju se zabrinjavajući trendovi, uključujući i način na koji su državni organi reagovali na građanske proteste.

Spasojević i Lončar (2023) istraživali su kako (noviji, kompetitivni) autoritarni režimi reaguju na masovne proteste, kroz studiju slučaja Srbije. Iako se navedeno istraživanje ne odnosi direktno na normativnu argumentaciju koja je najrelevantnija za temu ovog rada, ona se nadovezuje na fenomen protesta u aktuelnoj političkoj praksi u Srbiji. Autori prepoznaju tri bitne odlike na koji savremeni autoritarni režimi reaguju na proteste: (1) tolerisanje protesta i njihovo strateško ignorisanje (pre nego njihova zabrana); (2) odsustvo policije, u poređenju sa ranijim periodima; (3) nejasno prikazivanje neprijatelja – kontradiktorno, uopšteno i nedosledno „identifikovanje“ raznorodnih, ali nekonkretnih međunarodnih i drugih neprijatelja koji stoje iza protesta. Svi navedeni aspekti mogli su da budu uočeni tokom različitih faza protesta (2024–2025). Nipodaštavanje veličine i opsega protestnih skupova, manjak medijskog izveštavanja, narativi o „obojenoj revoluciji“ čiji je cilj nasilna smena vlasti itd., indikatori su duboke normativne i vrednosne krize u Srbiji, koja se udaljila od evropskih ideja. Navedene stavke relevantne su

za razumevanje načina na koji autoritarni režim tretira višemesečnu političku krizu i masovne proteste širom Srbije u kontekstu krize evropskog puta zemlje, uključujući ne samo aspekte vezane za borbu protiv korupcije i poštovanje načela podele vlasti već i ograničavanja slobode okupljanja, izražavanja, prava koja se tiču fizičkog integriteta i nesrazmernih reakcija organa reda, kao i drugih povezanih normi.

Motiv protesta u aktima i debatama institucija Evropske unije

Majska rezolucija Evropskog parlamenta

Aspekt krize u Srbiji u više navrata bio je predmet debate među poslanicima Evropskog parlamenta. Kako ovaj deo rada nastoji da pokaže, diskurs Evropskog parlamenta dosledniji je u pogledu pozivanja na kredibilno uslovljavanje, odnosno na podsticanje difuzije evropskih normi i standarda. Premda njegove rezolucije nisu obavezujuće, one predstavljaju osnov za diskusiju sa predstavnicima Evropske komisije, a korisne su i za razumevanje pozicija evropskih parlamentarnih stranaka, ali i za percepciju krize u Srbiji, njenih aktera i uloge. Takođe, važno je napomenuti i da je ENP (najuticajnija grupacija, iz čijih redova je i predsednica Komisije) bila protiv toga da se Evropski parlament tokom aprilskog zasedanja izjasni o političkoj situaciji u Srbiji (EWB 2025d) i da ta stranka generalno pokazuje ambivalentnost, tj. pragmatičnije tumačenje ispunjavanja demokratskih principa (Gočanin 2025), što se u praksi svodi na manjak negativnog uslovljavanja. Međutim, podrška većine evroposlanika vrlo kritičkoj majskoj rezoluciji i potonje aktivnosti upućuju na to da i u ENP postoji sve prisutnija svest o opsegu demokratskog nazadovanja.

U maju 2025. godine evroposlanici diskutovali su na temu dva prethodna godišnja izveštaja Evropske komisije o napretku Srbije ka članstvu u Uniji, kao i na temu višemesečne krize. Predmet ove analize biće delovi rezolucije koji se direktno tiču protesta u Srbiji. U segmentu o osnovnim slobodama i ljudskim pravima (koji se smatraju suštinskim pokazateljima evropeizacije) tema antikorupcijskih protesta u Srbiji zastupljena je u većini od 26 tačaka unutar tog odeljka. Ona se dotiče nekoliko suštinskih principa, poput slobode okupljanja, slobode izražavanja, ali, kako se navodi u tački 25, „pitanja građanskih sloboda, načela podele vlasti, korupcije, zaštite životne sredine, institucionalne i finansijske transparentnosti, posebno u vezi sa infrastrukturnim projektima, kao i odgovornosti“, uz žaljenje što su vlasti „propustile mogućnost da u dobroj veri zadovolje zahteve studenata, kao i građana koji ih podržavaju“; podvlači se i da su „studentski zahtevi u skladu s reformama koje se od Srbije očekuju na evropskom putu“ (European Parliament 2025a). Rezolucija Evropskog parlamenta time prepoznaje

zahteve kao demokratske i opravdane i predstavlja vid informacione difuzije kojom se iskazuje autoritet Unije da procenjuje kako se treće zemlje pridržavaju obaveza, kao i podstrek proceduralnom širenju normi. Činjenica da Parlament ističe opravdanost zahteva demonstiranja, ponavlja ih u svojoj rezoluciji i poziva vlasti na odgovornost (tj. na primenu i nekršenje zakona i propisa i internalizaciju normi) govori o doslednosti te institucije kao normativnog aktera.

U narednoj tački naglašava se značaj sloboda govora i okupljanja; pozivaju se vlasti da osiguraju zaštitu učesnika u mirnim protestima; konstatuje održavanje masovnog protesta 15. marta kao najvećeg u savremenoj istoriji Srbije; poziva se na nepristrasnu istragu navoda da je u toku protesta korišćena nezakonita tehnologija kontrole nad masom, izazivajući povrede delu demonstiranja (*Ibidem*). Izražava se i žaljenje zbog „kontinuiranog nasilja nad studentima“, navodeći primer nesrazmerne upotrebe sile na Univerzitetu u Novom Sadu uz povredu petoro demonstiranja (tačka 27). U tački 28. poziva se nadležno tužilaštvo da procesuiraju sve odgovorne za napade i nasilje nad učesnicima protesta; prati se razvoj događaja u pogledu sudskih postupaka protiv demonstiranja; osuđuje se narativ vlasti kojim se podstiče nasilje nad studentima i drugim učesnicima protesta i poziva na sveobuhvatnu, nepristrasnu i brzu istragu o nasilju nad demonstrantima i zloupotrebama policijskih dužnosti tokom protesta (*Ibidem*). Dalje, iskazuje se duboka zabrinutost zbog političkog i finansijskog pritiska na nastavno i akademsko osoblje, kojima su uskraćene plate zbog učešća u akcijama podrške studentskim zahtevima, pri čemu se ističu „neprihvatljivi sudski procesi i medijska kampanja blaćenja rektora Univerziteta u Beogradu“ (*Ibidem*). Osuđuje se (*Ibidem*) pritvaranje petoro opozicionih aktivista i naloga za hapšenje studenata (tačka 31), te, između ostalog, odbacuju navodi da EU i države-članice učestvuju u organizaciji studentskih protesta u cilju sprovođenja „obojene revolucije“ i oštro osuđuju nezakonita pritvaranja i proterivanje evropskih državljana (tačka 32). Ovi aspekti su podudarni sa nalazima Spasojević i Lončar o ranijim ciklusima protesta u Srbiji, u kontekstu konstruisanju predstave o neprijatelju („obojena revolucija“, koja se navodno sprovodi spolja uz podršku akademske zajednice i demonstiranja i država-članica EU). Deo te navodne zavere predstavljaju i zaposleni u pravosuđu, koji su najkompetentniji za procenu normativnog usklađivanja sa EU i za internalizaciju normi.

Evropski parlament poziva vlasti u Srbiji da obezbeđivanjem transparentnosti i odgovornosti povrate narušeno poverenje u institucije i podstiče sve političke i društvene aktere da uzmu učešće u dijalogu usmerenom na sprovođenje reformi u kontekstu evropskih integracija (tačka 33, *Ibidem*). Ovde se prepoznaje problem duboke političke polarizacije, kao i nadležnost vlasti da obezbedi uslove za normalizaciju

situacije u pravcu vladavine prava. Iskazuje se duboka zabrinutost zbog uznemiravanja novinara, aktivista za ljudska prava i organizacija građanskog društva, uključujući i policijske racije protiv četiri vodeće nevladine organizacije u kontekstu navodnih zloupotreba sredstava američke agencije za međunarodni razvoj (USAid); pored toga, osuđuju se i kampanje ocrnjivanja, zastrašivanja i širenja zavera i dezinformacija o svrgavanju vlasti uz inostranu podršku (tačka 35, *Ibidem*). U narednim tačkama koje se tiču akademskih sloboda, Parlament osuđuje politički pritisak na univerzitete i druge akademske ustanove kroz naglo donesenu vladinu uredbu kojom se zadire u akademsku slobodu istraživača i smanjuju njihovi prihodi; osuđuje ocrnjivanje akademskog osoblja u provladinim medijima i izražava žaljenje zbog korišćenja privremenih ugovora o radu kao sredstvu političkog pritiska na nastavnike i druge državne službenike (tačke 36. i 37, *Ibidem*). Osuđivanjem narušavanja akademskih sloboda u najširem smislu ukazuje se na ulogu sektora obrazovanja, nauke i s njima povezanih lica i korisnika u negovanju znanja i slobode kritičke misli za dalju perspektivu demokratizacije.

Rezolucija je usvojena uz podršku 419 evroposlanika, uz 113 protivnika i 88 uzdržanih (European Parliament 2025f). Usvajanje rezolucije i kritika pojedinih članova ENP upućuje na pojačani kritički osvrt institucija Unije o Srbiji.

Izveštaj Evropske komisije o vladavini prava (2025)

Od 2020. godine Evropska komisija objavljuje izveštaje o vladavini prava za države-članice, koji služe kao indikator problemskih oblasti, ali i smernica za jačanje otpornosti sistema, poverenja unutar Unije, kao i funkcionisanja jedinstvenog tržišta (European Commission 2024). Od 2024. godine izveštaji o vladavini prava sastavljaju se i za „najnaprednije kandidate za članstvo“: Albaniju, Crnu Goru, Severnu Makedoniju i Srbiju“, u nastojanju da se unapredi njihova pristupna perspektiva (*Ibidem*). Drugi godišnji izveštaj za Srbiju objavljen je u julu 2025. godine. U daljem tekstu biće dat osvrt na proteste protiv korupcije koji se direktno spominju u različitim delovima ovog izveštaja, imajući u vidu i prethodno navedene stavove predstavnika Komisije. Iz perspektive pristupa evropske normativne moći, može se konstatovati da Komisija pokazuje oprezniji (pragmatičniji) ton u odnosu na Evropski parlament, premda se jasno uočava visoka zabrinutost za stanje demokratije.

U okviru odeljka „okvir za borbu protiv korupcije“ konstatuje se da su vlasti pokrenule istragu o navodnoj korupciji u vezi sa urušavanjem nadstrešnice. Kako se navodi, tragedija je podstakla masovne i rasprostranjene proteste protiv korupcije i neutvrđene javne odgovornosti i transparentnosti nadležnih institucija i pojedinaca (European Commission 2025a, 6-7). Konstatuje se da je više javnih tužilaštava

pokrenulo postupke (pokretanje optužnice od Višeg javnog tužilaštva u Novom Sadu protiv 13 zvaničnika za ugrožavanje javne bezbednosti, uključujući i proces nekadašnjeg ministra građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, uz paralelne istrage od četiri specijalizovana odeljenja za borbu protiv korupcije i Tužilaštva za organizovani kriminal), što je nosilo rizik od manjka koordinacije i preklapanja (*Ibidem*). Nadalje se na proteste osvrće i u odeljku „medijski pluralizam i medijske slobode“, gde se navodi kako opseg uređivačkih sloboda i pluralizma javnih servisa izaziva zabrinutost, te da su i republički i pokrajinski javni servis izloženi kritici za manjak izveštavanja o studentskim protestima (*Ibidem*, 11). Na ovaj problem studentski pokret je ukazivao višednevnim blokadama RTS-a (Rujević 2025).

Što se tiče rada drugih institucija, konstatuju se kadrovski, resursni i drugi problemi u radu tri nezavisna tela koja se bave ljudskim pravima, te ističe primer manjka reakcije Zaštitnika građana na kršenje ljudskih prava tokom protesta (European Commission 2025a, 16). Takođe se konstatuju pritisak i napadi na organizacije civilnog društva, ali i na građanske i studentske demonstrante koji širom zemlje zahtevaju odgovornost i efikasniju borbu protiv korupcije, pri čemu su uočljive kampanje blaćenja i verbalni napadi u pravcu delegitimizacije uzroka protesta, uključujući i njihovo kvalifikovanje kao „obojene revolucije“ (*Ibidem*). Premda su omogućeni sloboda okupljanja i održavanje protesta, konstatuju se nasilni incidenti, uključujući i teške povrede studentkinje u Novom Sadu koja je predstavljala povod za ostavku premijera; ipak, svega nekoliko incidenata je dalje procesuirano (*Ibidem*). Navode se i primeri zadržavanja i deportacije aktivista civilnog društva; policijski pretres kancelarija četiri organizacije civilnog društva (OCD), kao i potonje povlačenje 29 OCD iz radnih grupa organizovanih od strane Vlade (*Ibidem*, 17). Time je prepoznata uloga krovne organizacije NKEU kao preduzetnika normi. Povodom navodne upotrebe soničnog aparata tokom masovnih demonstracija 15. marta, Evropski sud za ljudska prava izdao je privremenu meru, poručujući Vladi da treba da spreči primenu zvučnih instrumenata osim isključivo u svrhu komunikacije (*Ibidem*).

NKEU je pozdravio nalaze izveštaja i pozvao institucije da ne ignorišu njegove preporuke, već da se „odmah posvete ozbiljnom procesu političkog i institucionalnog odgovora na navedene probleme“, dok s druge strane poziva i Evropsku komisiju i druge institucije EU da se „u skladu sa sopstvenim nalazima postavljaju prema Vladi Republike Srbije i donosiocima odluka“. U tom smislu NKEU kao normativni preduzetnik poziva na veću principijelnost u primeni principa uslovljavanja, koji je godinama kontaminiran aspektima koji se više tiču visoke politike i kratkoročnih interesa, a što je rezultovalo zapostavljanjem demokratije.

Septembarska plenarna debata u Evropskom parlamentu

U Strazburu je 9. septembra održano plenarno zasedanje Evropskog parlamenta pod nazivom „Talas nasilja i kontinuirana upotreba sile protiv demonstranata u Srbiji” (European Parliament 2025d). U ime Evropske komisije poslanicima se najpre obratila Marta Kos, komesarka za proširenje, navodeći da ta institucija „veoma pomno i sa sve većom zabrinutošću prati situaciju u Srbiji” (EU u Srbiji, 2025). Konstatujući kako je posle deset meseci protesta „srpsko društvo ostalo duboko podeljeno, ispunjeno osećajem mržnje i frustracije, što se odražava na ulicama srpskih gradova”, navela je očekivanje da „postupanje policije bude proporcionalno i u skladu sa osnovnim pravima, i da se ovi slučajevi istraže kao prioritet”, uz „osuđivanje svih akata mržnje, vandalizma i nasilja” i poziv svim stranama da smire tenzije (European Parliament 2025d). Taj poziv došao je nakon avgustovske eskalacije tokom koje je povređeno preko 100 lica (građana i policajaca), a privedeno više desetina ljudi (Rošić 2025). Kao ključne elemente puta ka članstvu u Uniji Kos je navela „poštovanje osnovnih prava i vrednosti, uključujući slobodu mirnog okupljanja, slobodu medija i akademsku slobodu”, što podrazumeva i „izbegavanje bilo kakvog nasilja prema predstavnicima vlasti, kao i prema prostorijama političkih stranaka, kao sredstva političkog protesta” (European Parliament 2025d). Komesarka se, dalje, založila za odbranu nezavisnosti pravosudnih institucija i osudila nasilje i pretnje predstavnicima pravosuđa, uključujući i tužilaštvo (*Ibidem*). Time je direktno prepoznat problem manjka političke volje i nezavisnosti institucija u pogledu primene normi. Od institucija Srbije kao kandidata za članstvo očekuje se da stvore uslove za neometanu slobodu izražavanja, uz poziv da se omogući veći prostor za novinarsko izveštavanje; verbalni napadi i pretnje, uključujući i one od strane visokih zvaničnika i policije, moraju da prestanu (*Ibidem*). Iako umerenije nego retorika Parlamenta, navedene stavke pokazuju upućenost Komisije u ozbiljnost krize u Srbiji, a upotreba imperativa („napadi moraju da prestanu”) svedoči o percepciji odgovornosti vlasti za neadekvatne reakcije i za nepridržavanje zakona.¹⁴

Komesarka je kao suštinu istakla sledeće: „Srbija mora da pojača napore i prevaziđe sadašnju stagnaciju u sprovođenju ključnih reformi. Vreme je da se postignu konkretni rezultati u borbi protiv korupcije i jačanju vladavine prava, uključujući nezavisnost pravosuđa i slobodu medija, kao i u oblasti izbornih reformi” (*Ibidem*). Navedene stavke faktički su podudarne sa zahtevima demonstranata u Srbiji i istovetne sa onima

¹⁴ Komisija navodi da širenje dezinformacije i neprijateljske retorike nije u skladu sa vrednostima i standardima EU, čime se podvlači njena normativna uloga. Navodeći da EU „istinski želi demokratsku Srbiju” i da želi da joj pomogne u pravcu pristupanja, neophodni su „konkretni koraci u oblasti demokratskih principa i reformi” (*Ibidem*).

koje su izrečene šest meseci ranije od predsednika Evropskog saveta i Komisije. Činjenica da postoji jasno komuniciranje nezadovoljstva svih institucija Evropske unije u pogledu stanja u kojima se nalaze navedene oblasti (u kontekstu aktuelne krize), odnosno da se normativni diskurs sve više ističe, govori u prilog očekivanjima da bi takve izjave i očekivanja mogle biti praćene i odgovarajućim kaznenim merama, odnosno doslednijoj primeni instrumenta uslovljavanja, u slučaju da se situacija ne poboljša. Takvi koraci bili bi u skladu s ulogom normativnog arbitra koji Unija ima kod kandidata za članstvo.

Komisija podržava preporuke ODIHR-a¹⁵ o izbornom zakonodavstvu, s naročitim fokusom na reviziju biračkih spiskova, što bi doprinelo poboljšanju političke atmosfere (*Ibidem*). Pozivanje na primenu preporuka zapravo prethodi talasu protesta i deo je izveštaja o napretku za 2024, ali su zahtevi za prevremenim izborima osnažili argumentaciju da se na njima mora hitno raditi. Komesarka je izrazila i nadu u pravcu izbora novog saveta Regulatornog tela za elektronske medije (REM) i „uspešno okončanje tog postupka u narednim nedeljama” kao jedne od obaveza za otvaranje Klastera 3 (*Ibidem*), do čega nije došlo ni mesec dana kasnije. Zaključujući obraćanje, komesarka je navela: „Nastavićemo da sarađujemo sa vlastima i svim akterima – političkim i civilnim – ohrabrujući ih da pronađu izlaz iz sadašnje političke blokade i uspostave istinski inkluzivan proces, na dobrobit svih građana, kao i na dobrobit puta Srbije ka EU” (*Ibidem*). Dok Parlament podvlači akutnost krize i njene aktere (studente, akademsku zajednicu, OCD), Komisija doslednije poziva na ispunjavanje starijih zahteva, na deeskalaciju i na inkluzivnost, čime faktički prepoznaje da se ne radi o jednokratnoj, već sistemskoj krizi normativnog udaljavanja.

U debati koja je usledila učestvovalo je preko trideset poslanika iz svih političkih grupacija (od ENP, socijaldemokrata, „patriota za Evropu”, konzervativaca i reformista, „obnovimo Evropu”, „Evrope suverenih nacija”, do Levice i Zelenih) (European Parliament 2025e). U ime poslaničkog kluba ENP obratio se Davor Ivo Štir, koji je konstatovao „jačanje represije u Srbiji”, najavio „donošenje odluka u pogledu odnosa sa SNS” (referišući na izjavu predsednika ENP Manfreda Vebera), ali i da „nije naš posao da se menja vlast u Srbiji, već tražiti ispunjavanje uslova za koje se sama Srbija obavezala predajom EU kandidature i to tražiti u prvom redu od vlasti, ali takođe i od opozicije” (European Parliament 2025d). Time je podvučena kako negativna normativna uloga vlasti, tako i sumnjiva normativna opredeljenost političke opozicije. U ime kluba socijaldemokrata Tonino Picula naveo je da „eskalacija nasilja nad demonstrantima, provokativni spoljopolitički potezi, najnoviji napadi na novinare i projekat potpune kontrole medija predstavljaju razloge za još jednu ozbiljnu

¹⁵ Kancelarija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR).

raspravu o Srbiji", izrazivši nadu da izjava komesarke za proširenje „predstavlja početak jedne kredibilnije politike prema Beogradu od strane Komisije“, čemu će Parlament kao „institucija koja najaktivnije podržava nastavak politike proširenja, ali i najglasnije kritikuje nedemokratska postupanja u Srbiji, pružiti Komisiji punu podršku“ (European Parliament 2025d). Činjenica da i parlamentarni izvestilac za Srbiju prepoznaje promenu narativa Komisije upućuje na mogući veći uticaj evroparlamentaraca na stav Komisije u pravcu kredibilnijeg uslovljavanja.

Anamarija Viček (*Annamária Vicsek*), u ime „Patriota za Evropu“, izjavila je da „Evropski parlament ne sme da primenjuje dvostruke standarde“, te da treba osuditi „i nasilje nad policijom“, te da „političke rasprave treba vratiti s ulica u Skupštinu“ (European Parliament 2025d). U ime konzervativaca i reformista Arkadiusz Mularčuk (*Arkadiusz Mularczyk*) navodi da „sa zabrinutošću posmatramo talas nasilja prema mirnim demonstrantima u Srbiji“, te da „moramo jasno iskazati našu solidarnost sa građanima Srbije, podršku njihovim evropskim aspiracijama i odlučno reći 'ne' nasilju prema demonstrantima“ (European Parliament 2025d). U ime „Obnovimo Evropu“ Helmut Brandšteter (*Helmut Brandstätter*) naveo je da ta politička grupacija nominuje studente u Srbiji za nagradu za ljudska prava Saharov (*Sakharov*), koja je svojevremeno dodeljena Nelsonu Mandeli, dodajući da to predstavlja poruku svim delovima srpskog društva, ne samo onima koji vole slobodu već i vlastima, da su ljudska prava važan deo evropskih vrednosti; takođe, podvukao je i da primer nadstrešnice „nije tragedija, već korupcija“ (European Parliament 2025d). Time je jasno istaknuta normativna uloga studentskog pokreta u zalaganju i zagovaranju vrednosti koje su podudarne s vrednostima i principima Unije.

U ime grupacije Zelenih Vladimir Prebilić je istakao da „Srbija očajnički traži pomoć“ te da se građani suočavaju sa represijom, kontrolom medija i nasiljem nad onima koji se usuđuju da se suprotstave. „Studenti i demokratska opozicija hrabro istrajavaju na ulicama, zahtevajući slobodu, istinu i odgovornost“ (European Parliament 2025d). U ime poslaničke grupe Levice Sebastian Everding pozvao je na „uvođenje sankcija protiv onih koji guše demokratiju, podršku hrabrim proevropskim glasovima i jasan znak da Evropa stoji za zajedničke vrednosti“ te da „spirala nasilja u Srbiji mora biti prekinuta“ (European Parliament 2025d). Tomas Frolih (*Tomasz Froelich*) iz „Evrope suverenih nacija“ naveo je da „Srbiji pretilo da postane druga Ukrajina“, da je „sve počelo studentskim protestima protiv korupcije“, što je „većina Srba podržala“, ali da se „sada mešaju spoljne sile a protesti zloupotrebljavaju u geopolitičke svrhe“ (European Parliament 2025d). Navedene izjave upućuju da je normativna uloga EU predmet i unutrašnjeg spora, pri čemu se u podršci većoj doslednosti spram Srbije ističu poslanici progresivnih socijaldemokrata, „Obnovimo Evropu“, „Zelenih“ i „Levice“. S druge strane, predstavnici desnijeg spektra pokazuju ambivalentnost (ENP) ili izvesnu podršku vlastima

(„Evropa suverenih nacija“), mada čak i potonji legitimizuju normativni aspekt kroz sintagmu „studentskih protesta protiv korupcije“.

Ova debata usledila je nakon nepovoljne majske rezolucije koja je usvojena uz podršku 419 poslanika, uključujući i kritičke tonove iz redova ENP. Prema Stojić (2024), već neko vreme ENP „sistematski ignoriše sve prisutnije nedemokratske prakse u Srbiji“, u čemu udela imaju i strateški interesi i ideologija; ipak, njihovi pojedini evroposlanici iskazuju nezadovoljstvo. Izjava predsednika ENP Manfreda Vebera (*Weber*) da ta partija „ne žmuri na događaje u Srbiji“, praćeno pokretanjem istrage vezane za budućnost SNS u okviru te grupacije (RSE 2025), pored izjave drugih izvora iz ENP da „Vučićeve politike stvaraju tenzije unutar stranke“ (Zsiros 2025), govori u prilog tome da popustljivost u pogledu ispunjavanja demokratskih standarda nije delotvorna i da su moguće promene u stranci koja je godinama izbegavala da jasno osudi demokratsko nazadovanje u Srbiji zbog kratkoročnih interesa.

Premda je aktuelna kriza u Srbiji u mnogo čemu originalna u smislu mobilizacije univerziteta i akademske zajednice, ona odražava i vankrizna delikatna pitanja koja se tiču odnosa institucija. Kako navodi *Brogger* (2022) u kontekstu evropeizacije visokog obrazovanja (na širem kontinentu), odnos između univerziteta, države i aktera poput EU sve više poprima obrise osporavanja, gde se ukrštaju različite političke interakcije, interesi i ishodi. U takvim okolnostima očuvanje akademskih sloboda i prominentne uloge univerziteta je izazovnije, a uloga EU kao aktera u domenu obrazovanja je veoma relevantna. EU je normativni akter i u domenu obrazovanja. Evropeizaciju u Srbiji treba poimati kao najširi mogući proces; od sveobuhvatnog, normativnog usklađivanja standarda i politika, do načina na koji univerziteti praktikuju svoja prava na autonomiju i na koji saraduju sa domaćim i međunarodnim partnerima. I obratno, način na koji se ugrožava autonomija univerziteta treba percipirati kao naznaku demokratskog nazadovanja, deevropeizacije i posustale evropske normativne moći. U tehničkom smislu poštovanje akademskih sloboda tiče se direktno pregovaračkih poglavlja 25 (istraživanje i nauka) i 26 (obrazovanje i kultura) koja je Srbija privremeno zatvorila još 2017. godine (MEI 2025b; 2025c), ali za koje na nivou EU za sada ne postoji podrška da se ponovo otvore (Tatalović 2025), a činjenica da su čak i ta poglavlja deo klastera 3 čije se otvaranje godinama razmatra ne predstavlja faktor pri odlučivanju u smislu negativnog uslovljavanja.¹⁶

¹⁶ U kontekstu ograničavanja sloboda (uključujući i smanjenje prihoda) usled podrške akademskog sektora studentskim zahtevima, preko 4.000 predstavnika akademske zajednice uputilo je zahtev Evropskoj komisiji da se pokrene procedura ponovnog otvaranja poglavlja 25 i 26 kao posledice nazadovanja, kao i ispitivanja finansijskih i drugih sankcija za vlasti zbog onoga što se percipira kao odmazda. Peticije akademske zajednice predstavljaju jedan od načina na koji se skreće pažnja na kršenje zakona i sloboda u nauci i obrazovanju, čime se podvlači značaj evropskog normativnog uticaja u tom polju.

Tabela 1: Pojednostavljeni prikaz narativa institucija EU o protestima, po oblastima, na osnovu analiziranih dokumenata

OBLAST/TEMA	EVROPSKI PARLAMENT	EVROPSKA KOMISIJA	NORMATIVNI KONTEKST
Vladavina prava i borba protiv korupcije	Naglašavanje odgovornosti vlasti, zahtev za istragama i sankcijama; kritika Komisije za tolerisanje demokratskog nazadovanja	Oprezniji ton, isticanje potrebe za konkretnim rezultatima u borbi protiv korupcije, nezavisnosti pravosuđa	Kritika nedovoljnog normativnog uticaja EK
Sloboda okupljanja, reakcija policije	Osuda nasilja nad demonstrantima; poziv na istrage i sankcije za prekomernu upotrebu sile (uključujući i 15. mart) Prisustvo pojedinih parlamentaraca na protestima u Srbiji – uvrede zvaničnika Srbije	Poziv na proporcionalnu upotrebu sile; osuda nasilja i pretnji; apel za smirivanje tenzija	Obe institucije prepoznaju problem neproporcionalne upotrebe sile EK neutralno apeluje na „smirivanje tenzija“
Akadske slobode, autonomija univerziteta	Osuda političkog pritiska, mešanja u autonomiju, neprimerenih sudskih procesa i medijskih kampanja Sastanci parlamentaraca sa studentima (Brisel, Strazbur)	Sloboda izražavanja u širem smislu, povezana i sa manjkom pluralizma Sastanci predstavnika Evropske komisije sa studentima i predstavnicima akademske zajednice (Beograd)	EP prepoznaje akademske slobode kao važan element u sprečavanju nazadovanja, a EK samo implicitno Nema koraka u pravcu ponovnog otvaranja pristupnih poglavlja 25. i 26. kao znak prepoznavanja nazadovanja

OBLAST/TEMA	EVROPSKI PARLAMENT	EVROPSKA KOMISIJA	NORMATIVNI KONTEKST
Medijske slobode, pluralizam	Osuda kontrole medija, napada na novinare, poziv na slobodno izveštavanje, posebno javnih servisa, uz poziv na funkcionisanje REM-a	Ograničen medijski pluralizam; poziv na uspostavu REM-a u punom kapacitetu radi daljih koraka oko otvaranja klastera 3	Prepoznavanje značaja medijskih sloboda za sprečavanje demokratske erozije
Politički dijalog, izborne reforme	Poziv na inkluzivan dijalog, odgovornost vlasti za obezbeđenje uslova za dijalog, načelna podrška studentskim zahtevima Ispitivanje daljeg statusa SNS u okviru ENP	Poziv na sprovođenje preporuka ODIHR-a, posebno oko biračkih spiskova; apeluje na dijalog između vlasti i civilnih i političkih aktera	EP eksplicitniji u procenama koje su formalno dosta slične zahtevima EK Studentski zahtevi kao normativno relevantni Tehnokratskiji pristup EK (pristupni pregovori)
„Obojena revolucija”, položaj OCD	Osuda dezinformacija i blačenja evropskih zvaničnika; podrška OCD i osuda njihovog maltretmana	Osuda dezinformacija, podrška OCD	EP eksplicitnije zagovara unapređenje nepovoljnog položaja OCDNKEU kao normativni preduzetnik

Zaključak: naznake doslednijeg normativnog angažmana?

Normativna moć EU u slučaju Srbije pokazuje se kao varijabilna i uslovljena kontekstom. Povećana informaciona difuzija tokom aktuelne krize, sa oštrijom retorikom Unije u pogledu demokratskih standarda, ukazuje na nastojanje da se povrati uticaj barem kroz oštiri diskurs, ali bez oslonca na snažnije mehanizme uslovljavanja efekti ostaju ograničeni. Takođe, variranje se uočava i na nivou institucija; Evropski parlament doslednije zastupa i promovise normativni pristup, dok Komisija poziva na reforme i inkluzivni dijalog, uz osudu nasilja. Ni godinu dana po početku krize Komisija ne koristi značajne instrumente na raspolaganju

(npr. ponovno otvaranje poglavlja 25 i 26; zvanična suspenzija pregovora; uskraćivanje pretpristupnih i drugih fondova; političke sankcije itd.). Uočavaju se i razlike u tonu i interpretaciji, iako obe institucije faktički konstatuju da su normativni preduzetnici (primarno NKEU / civilno društvo, ali i studentski pokret / akademska zajednica) izloženi različitim represivnim metodama koje Srbiju udaljavaju od (navodnog) evropskog cilja.¹⁷ Neophodno je da Unija bude jače angažovana na proceduralnoj difuziji, te da uslovljavanjem utiče na državne institucije kao kreatore normi. Institucije Unije jasno komuniciraju ono što je za njih *normalno* (poželjno), a činjenica da čak i pojedini poslanici ENP govore da „Srbija nije na evropskom putu“ upućuje da ona ne ispunjava uslove strateškog partnerstva. Time EU deklarativno umanjuje svoju ulogu legitimizatora stabilokratije, ali je neophodno i da povрати svoju normativnu ulogu kroz uslovljavanje reformskih aktivnosti i podsticanjem rezultata u primeni zakona u nizu oblasti.

Pored produbljenja nazadovanja u Srbiji, relevantno je spomenuti i personalne promene na čelnim pozicijama. Naime, ni članica Evropske komisije nadležna za proširenje Marta Kos („Obnovimo Evropu“), ni izvestilac Evropskog parlamenta za Srbiju Tonino Picula („Progresivni savez socijalista i demokrata“), nisu ideološki (ni institucionalno) povezani sa SNS-om, niti sa desno orijentisanim spektrom (za razliku od svojih prethodnika).¹⁸ Premda predsednica Komisije ostaje Ursula fon der Lajen (ENP), personalne promene u drugim institucijama, društveno-politička kriza i izjave predsednika ENP upućuju da stvari nisu iste kao što su bile pre novembra 2024. i na barem deklarativno prepoznavanje značaja studentskih zahteva, kao i na očekivanja da se na tome prioritetno radi. Pored toga, pojedine aktivnosti upućuju na veću odlučnost Unije da reaguje, poput ispitivanja pridruženog članstva SNS u ENP, najave mogućeg pokretanja misije Evropskog parlamenta za utvrđivanje činjenica o stanju u Srbiji (Popović 2025), usvajanje kritički nastrojenih izveštaja i dokumenata, ograničenih zajedničkih nastupa sa predstavnicima vlasti (NUP 2025),¹⁹ kao

¹⁷ Jedna od najnovijih normativnih ideja u tom pravcu jeste priprema novog nacrtu Krivičnog zakonika koji bi blokade ulica preinačio u krivično delo kažnjivo zatvorskom kaznom do godinu dana, kako je istaknuto u raspravi prilikom zasedanja Parlamentarne skupštine Saveta Evrope. (K.S. 2025) Takve predloge NKEU nazvala je „neustavnim“ (NKEU 2025c).

¹⁸ Oliver Varhelji (*Oliver Várhelyi*) dovodi se u vezu sa partijom Fides (*Fidesz*, čiji je osnivač Viktor Orban (*Orbán*), a koja je u poslednjih pet godina bila povezana sa desnim spektrom (kao deo ENP, zatim kao nezavisna grupa, a potom deo „Patriota za Evropu“). Vladimir Bilčík bio je povezan sa ENP.

¹⁹ Poseta predsednika Srbije Briselu krajem marta 2025. protekla je u znaku negiranja korišćenja zvučnog oružja, bez zajedničke pres konferencije sa predstavnicima Evropskog saveta i Komisije, uz kratku ujednačenu izjavu da „vlasti moraju da preduzmu odlučne korake ka medijskim slobodama, borbi protiv korupcije i izbornoj reformi“ (NUP 2025).

i (u toku godine) više puta blokirano razmatranje da se sa Srbijom otvori pregovarački klaster 3 (Karović 2025), uprkos najavama vlasti koje su to predviđale i pre i posle januara 2025. (Fonet/Beta 2025). Međutim, ove reakcije EU su suptilne i ne doprinose vidljivijim pomacima u načinu na koji vlasti reaguju na krizu.

U međuvremenu zahtevi (studentskih, akademskih i građanskih) protesta u Srbiji, uz aktore civilnog društva poput (članica) NKEU, deluju kao korektivni faktor, a možda i kao supstitut za nedovoljno dosledno uslovljavanje kao suštinskog dela normativne difuzije, čime funkcionišu kao proevropski normativni preduzetnici u kritično važnom trenutku za demokratsku perspektivu zemlje. NKEU to čini direktnim zagovaranjem sveobuhvatnog usklađivanja s evropskim standardima, dok studentski pokret, podržan akademskom zajednicom i građanima koji protestuju, to čini indirektno, pozivajući na potpunu i neselektivnu primenu zakona (usvojenih u procesu harmonizacije s komunitarnim normama). Navedeni nedržavni akteri zagovaraju vrednosti i principe koji čine suštinski deo evropskih integracija, pri čemu nailaze ne samo na nedemokratske i nezakonite reakcije vlasti već i na suzdržanu i ambivalentnu reakciju Evropske komisije. Međutim, zahtevi preduzetnika normi, koji potiču „odozdo“, u sadejstvu sa doslednom i adekvatnom politikom uslovljavanja „odozgo“ na bazi zasluga (a ne kratkoročnih interesa nekompatibilnih sa demokratizacijom), mogli bi da preokrenu reforme u pravcu demokratizacije, a samim tim i podizanja spremnosti za članstvo. Doslednost bi podrazumevala i distanciranje i sankcionisanje pojedinaca i grupa koji unazađuju demokratske performanse institucija (i ometaju evropsku perspektivu zemlje i društva). Dakle, jaz između diskursa i prakse može biti umanjen samo preduzimanjem koraka u pravcu izgradnje pravne države i primene zakona, u sadejstvu sa doslednijom i manje „pogodbenom“ politikom Unije prilikom ispitivanja stanja demokratije u zemlji. Situacija pokazuje i da se normativna moć Unije nalazi na svojevrsnoj raskrsnici – dok građanski i studentski protesti pozivaju na primenu normi, evropske institucije (u prvom redu Komisija) i dalje pokazuju ambivalentnost između normativno orijentisanog diskursa i pragmatično ukalupljene prakse.

Rad je nastao u okviru istraživačkog COST projekta: CA22121 - *Rising nationalisms, shifting geopolitics and the future of European higher education/research openness (OPEN)*, koji se sprovodi od 2023. do 2027. godine.

Bibliografija

- Bieber, Florian, *What is a stabilitocracy?* BIEPAG, 2017, <https://www.biepag.eu/blog/what-is-a-stabilitocracy>, 15/8/2025.
- Bojinović Fenko, Ana & Faris Kočan, "Re-examination of EU normative power in light of the revised enlargement methodology towards the Western Balkans", *Medjunarodni problemi*, vol. LXXIV, no 3, 411-432.
- Brøgger, Katja. 2022. "Post-Cold War Governance Arrangements in Europe: The University between European Integration and Rising Nationalisms." *Globalisation, Societies and Education*, vol. 21, no. 2, 278-292.
- Bulatović, Aleksandra, *Formation in Resistance: Reclaiming Political Agency in Serbia*, iAsk, 2025, <https://iask.hu/en/iask-snapshot-student-protests-in-serbia/>, 01/10/2025.
- CRTA, 26. jun, CRTA, 2025, <https://www.instagram.com/crta.rs/?hl=en>, 10/08/2025.
- EPUS, *Nacionalni konvent o Evropskoj uniji osuđuje upotrebu sile u Novom Sadu*, EPUS, 2025, <https://emins.org/saopstenja/nacionalni-konvent-o-evropskoj-uniji-osuđuje-upotrebu-sile-u-novom-sadu/>, 8/9/2025.
- European Commission, Rule of Law Report 2024 Press release, EC, 2024, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3864, 10/8/2025.
- European Commission, *2025 Rule of Law Report (Serbia)*, 2025a, https://commission.europa.eu/document/download/298f86d5-723b-4d3e-90b4-98ea24d9c885_en?filename=2025%20Rule%20of%20Law%20Report%20-%20Country%20Chapter%20Serbia_0.pdf, 01/08/2025.
- European Parliament, *European Parliament resolution of 7 May 2025 on the 2023 and 2024 Commission reports on Serbia*, EP, 2025a, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0093_EN.html, 10/08/2025.
- European Parliament, *2023 and 2024 reports on Serbia (vote)*, 2025f, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PV-10-2025-05-07-ITM-008-19_EN.html, 10/08/2025.
- European Parliament, *Parliament to discuss political crisis in Serbia*, EP, 2025b, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/agenda/briefing/2025-02-10/4/parliament-to-discuss-political-crisis-in-serbia>, 12/08/2025.
- European Parliament, *European Parliament resolution of 2 April 2025 on the implementation of the common foreign and security policy - annual report 2024*, European Parliament, 2025c, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0057_EN.html, 10/08/2025.

- European Parliament, *Wave of violence and continuous use of force against protesters in Serbia (debate)*, EP, 2025d, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-10-2025-09-09-ITM-016_EN.html, 10/09/2025.
- European Parliament, *Minutes-Tuesday, 9 September 2025 - Strasbourg*, EP, 2025e, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PV-10-2025-09-09-ITM-016_EN.html, 10/09/2025.
- EU u Srbiji, *Govor komesarke Kos na plenarnom zasjedanju Evropskom parlamentu o talasu nasilja i kontinuiranoj upotrebi sile protiv demonstranata u Srbiji*, 2025, <https://europa.rs/govor-komesarke-kos-na-plenarnom-zasedanju-evropskom-parlamentu-o-talasu-nasilja-i-kontinuiranoj-upotrebi-sile-protiv-demonstranata-u-srbiji/>, 10.09.2025.
- EWB, *Debate in the EP on Serbia: EU should react to political crisis, MEPs support students*, European Western Balkans, 2025a, <https://europeanwesternbalkans.com/2025/02/12/debate-in-the-ep-on-serbia-eu-should-react-to-political-crisis-meps-support-students/>, 20/07/2025.
- EWB, *Košta i Fon der Lajen nakon sastanka sa Vučićem: Neophodni vidljivi rezultati u oblasti vladavine prava*, European Western Balkans, 2025b, <https://europeanwesternbalkans.rs/kosta-i-fon-der-lajen-nakon-sastanka-sa-vucicem-neophodni-vidljivi-rezultati-u-oblasti-vladavine-prava/>, 20/07/2025.
- EWB, *Srbiji uplaćeno pretfinansiranje iz Plana rasta EU za Zapadni Balkan*, EWB, 2025c, <https://europeanwesternbalkans.rs/srbiji-uplaceno-pretfinansiranje-iz-plana-rasta-eu-za-zapadni-balkan/>, 20/07/2025.
- EWB, *Odbijen predlog da Evropski parlament raspravlja o situaciji u Srbiji, Evropska narodna partija bila protiv*, 2025d, <https://savremena politika.com/odbijen-predlog-da-evropski-parlament-raspravlja-o-situaciji-u-srbiji-evropska-narodna-partija-bila-protiv/>, 25/07/2025.
- Fonet/Beta, *Vučić iz Brisela: Očekujem da Srbija otvori Klaster 3 do kraja januara 2025*, N1, 2025, <https://n1info.rs/vesti/vucic-iz-brisela-ocekujem-da-srbija-otvori-klaster-3-do-kraja-januara-2025/>, 10/06/2025.
- Freedom House, *Freedom in the world 2025 – Serbia*, FH, 2025a, <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2025,01/10/2025>.
- Freedom House, *The Uphill Battle to Safeguard Rights*, FH, 2025b, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2025/uphill-battle-to-safeguard-rights,01/10/2025>.
- Freyburg, Tina and Richter, Solveig, "National identity matters: the limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans", *Journal of European Public Policy*, vol. 17, no. 2, 2010, 263-281.
- Gočanin Sonja, *Evropska narodna partija i Srpska napredna stranka: Saradnja nadjačava dešavanja u Srbiji*, 2025, RSE, <https://www.slobodna evropa.org/a/sns-evropska-narodna-partija-saradnja-protesti-srbija/33473882.html>, 20/07/2025.

- Hogić, Nedim, "The European Union's Rule of Law Promotion in the Western Balkans: Building a Rule of Law Constituency", *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, vol. 16, 2020, 197-223.
- Institut za filozofiju i društvenu teoriju, *Poziv za radove Zbornik radova o protestima u Srbiji 2024–2025*, IFDT, 2025, <https://ifdt.bg.ac.rs/2025/04/poziv-za-radove-poziv-za-radove-zbornik-radova-o-protestima-u-srbiji-2024-2025/>, 08/08/2025.
- Institut za međunarodnu politiku i privredu, *Saopštenje proširenog kolegijuma IMPP*, 2025, <https://www.diplomacy.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2025/02/Saopsenje-za-javnost-03.02.2025.pdf>, 08/08/2025.
- Jovanović, Natalija, „Sve mi se zamračilo”: Hiljade ljudi navode da su osetili posledice zvučnog udara u Beogradu, RSE, 2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-beograd-protest-studenti-zvucni-udar-posledice/33350874.html>, 10/08/2025.
- Juwita, Ratna, "Norm Entrepreneurship and Legal Frameworks against Corruption: Human Rights Perspectives in International Law." *Asia Pacific Law Review*, vol. 32, no. 2, 2024, 370-391.
- Karović, Boban, *Dugo čekanje na klaster 3: Brisel je još jednom poslao Srbiji poruku – niste spremni*, NIN, 2025, <https://www.nin.rs/politika/vesti/84359/dugo-cekanje-na-klaster-3-brisel-je-jos-jednom-poslao-srbiji-poruku-niste-sprem>, 08/08/2025.
- Kovačević, Maja, „Ograničenja transformativne moći Evropske unije i Zapadni Balkan", *Medjunarodni problemi*, vol. LXXI, no. 1, 2019, 26–49.
- Krook, Mona Lena & Jacqui True, "Rethinking the life cycles of international norms: The United Nations and the global promotion of gender equality", *European Journal of International Relations*, vol. 18, no. 1, March 2012, 103-127.
- Krstić, Milan i Tijana Rečević Krstić. „(Ne)ovlašćeni tumač evropskih vrednosti: O demokratizaciji bez 'evropeizacije' tokom studentskih protesta u Srbiji (2024–2025)", u: Radić Milosavljević, Ivana, Janja Simentić Popović i Milan Krstić (urs.), *Zbornik radova sa naučnog skupa: Evropske vrednosti: između osporavanja i afirmacije*, str. 231–246, 2025, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- K.S. *Parlamentarna skupština Saveta Evrope: Oštre kritike na račun Srbije*, Vreme, 2025, https://vreme.com/vesti/parlamentarna-skupstina-saveta-evrope-ostre-kritike-na-racun-srbije/?fbclid=IwdGRzaANJ_eJjbGNrA0n9pmV4dG4DYWVtAjExAAEe5gAQcNx4Tkd6MvjfB3eb_3sPD2bWA-QJpChtdZ5vmfUWQGuJfVzK4D0do_aem_yh45zR7pePYa8GJ-82elUQ&sfnsn=mo, 08/10/2025.
- Maksimović, Marijana, *Kome smeta budna Zagorka Dolovac?* Vreme, 2025, <https://vreme.com/vesti/kome-smeta-budna-zagorka-dolovac/>, 10/08/2025.

- Manners, Ian, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?" *Journal of Common Market Studies (JCMS)*, vol. 40, no. 2, 2022, 235-258.
- MEI, *Izveštaj o sprovođenju NPAA za prvo tromesečje 2025. godine*, MEI, 2025a, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokument_a/npaa/npaa_prvo_tromesecje_2025.pdf, 10/06/2025.
- MEI, *Poglavlje 25 – Nauka i istraživanje*, 2025b, <https://www.mei.gov.rs/srl/obuka/e-obuke/vodic-kroz-pregovore-srbije-i-evropske-unije/klasteri/klaster-3/poglavlje-25-nauka-i-istrazivanje/>, 10/08/2025.
- MEI, *Poglavlje 26 – Obrazovanje i kultura*, 2025c, <https://www.mei.gov.rs/srl/obuka/e-obuke/vodic-kroz-pregovore-srbije-i-evropske-unije/klasteri/klaster-3/poglavlje-26-obrazovanje-i-kultura/>, 10/08/2025.
- Nova.rs, *Šta je program studentske liste i koji su uslovi za kandidate*, N1, 2025, <https://n1info.rs/vesti/sta-je-program-studentske-liste-i-koji-su-uslovi-za-kandidate/>, 20/07/2025.
- NKEU, *Knjiga preporuka Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji za 2024*, 2024, <https://eukonvent.org/wp-content/uploads/2024/12/Knjiga-preporuka-2024.pdf>, 10/07/2025.
- NKEU, *O nama*, NKEU, 2025a, <https://eukonvent.org/o-nama/o-konventu/>, 10/08/2025.
- NKEU, *Odgovor NKEU predsednici NSRS, gđi Ani Brnabić*, NKEU, 2025b, <https://eukonvent.org/odgovor-nkeu-predsednici-nsrs-gdji-anibrnabic/>, 10/08/2025.
- NKEU, *Saopštenje Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji povodom tekuće „javne rasprave“ o izmenama krivičnog zakonodavstva*, NKEU, 2025c, <https://eukonvent.org/saopstenje-nacionalnog-konventa-o-evropskoj-uniji-povodom-tekuce-javne-rasprave-o-izmenama-krivicnog-zakonodavstva/>, 30/09/2025.
- N.R, *Vlast ubedila svoje birače da su nadstrešnicu srušile zle strane sile*, Vreme, 2025, https://vreme.com/vesti/vlast-ubedila-svoje-birace-da-su-nadstresnicu-srusile-zle-strane-sile/?fbclid=IwVERTSANLxx5leHRuA2F1bQIxMQABHqxiDGzEUXkIL0rg4j2ab8tmP1gQ4o6RfBK6XMxzVWQIQZdVVn02bw7au4Mb_aem_o5x2MWHCWz72UTt7k6f7fQ&sfnsn=mo, 03/10/2025.
- NUP, *If the EU and Serbia's leaders have shifted tone, it's only behind closed doors*, NUP, 2025, <https://newunionpost.eu/2025/03/26/von-der-leyen-vucic-meeting-serbia/>, 30/07/2025.
- Official Journal of the European Union, *Article 2*, 2012, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF, 01/08/2025.
- Padgett, Stephen, "Multilateral institutions, accession conditionality and rule transfer in the European Union: the Energy Community in South East Europe", *Journal of Public Policy*, vol. 32, no. 3, 2012, 261-282.

- Petrovic, Milenko, "When the power of realpolitik overcomes the power of norms - EU enlargement at a dead end", *Medjunarodni problemi*, vol. 76, no. 4, 2024, 587-608.
- Petrović, Miloš, Maja Kovačević & Ivana Radić Milosavljević, *Srbija i Evropska unija dve decenije nakon Solunskog samita*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2003.
- Popović, Sofija, *Joveva: Pasivnost Brisela otežava da građani vide EU kao simbol nade*, Savremena politika, 2025.
- <https://savremenapolitika.com/joveva-pasivnost-brisela-otezava-da-gradjani-vid-eu-kao-simbol-nade/>, 06/10/2025.
- Radić Milosavljević, Ivana & Spasimir Domaradzki, Assessing the legitimacy of EU membership goal, in: Djukanovic, Dragan, Saša Mišić & Nikola Jović (eds.), *National interest(s) in world politics*, University of Belgrade - Faculty of Political Sciences, 2024.
- Roščić Dijana, *Nasilje na protestima u Srbiji*, DW, 2025, <https://www.dw.com/bs/nasilje-na-protestima-u-srbiji/a-73666134>, 20.09.2025.
- RSE, *Evropska narodna partija započela internu istragu o Srpskoj naprednoj stranci*, RSE, 2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/eu-evropska-narodna-partija-epp-srpska-napredna-stranka-sns-istraga/33541029.html>, 30/9/2025.
- Rujević, Nemanja, *RTS između dvije vatre: „Sami pali, sami se ubili“*, DW, 2025, <https://www.dw.com/bs/rts-izme%C4%91u-dvije-vatre-sami-pali-sami-se-ubili/a-72309268>, 10/08/2025.
- Spasojević, Dušan & Jelena Lončar. 2023. "Facing Protests in Serbia: Patterns of New Competitive Authoritarianism", *Democratization*, vol. 30, no. 7, 2023, 1380-1399.
- Stojić, Marko, "Anchoring or Undermining Democracy: The European People's Party and Democratic Backsliding in Serbia", *Journal of Common Market Studies (JCMS)*, vol. 62, no. 2, 2024, 546-563.
- Studenti u blokadi, 2025, https://www.instagram.com/studenti_u_blokadi/, 01/10/2025.
- Studentski zahtevi, 2025, <https://studentskizahtevi.rs/>, 01/10/2025;
- Subotić, Strahinja et al. *Spremnost i napredak Srbije ka članstvu u EU 2023*, CEP, 2024. <https://cep.org.rs/publikacije/spremnost-i-napredak-srbije-ka-clanstvu-u-eu-2023/>, 12/07/2025.
- Tatalović, Mićo, *Serbia's academics call for research chapter in EU accession process to be reopened*, SB, 2025. <https://sciencebusiness.net/news/research-and-innovation-gap/serbias-academics-call-research-chapter-eu-accession-process-be>, 30/06/2025.

- Udruženje za političke nauke Srbije, *Poziv za predloge saopštenja i panele: Borba za institucije: zarobljena država, napad na akademske slobode i otpor*, UPNS, 2025, <http://www.upns.rs/>, 28/09/2025.
- V.A, *Rektorski kolegijum i dekani ponudili studentima Inicijativu za spas Univerziteta u Beogradu*, *Danas*, 2025, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/rektorski-kolegijum-dekani-studenti/>, 10/08/2025.
- Vučković, Vladimir & Branislav Radeljić. "You Are Either with Us, or against Us: The Small State of Serbia between Domestic Ambition and External Pressures", *Cogent Social Sciences*, vol. 10, no. 1, 2024.
- Wunderlich, Carmen, "Dedicated to the Good: Norm Entrepreneurs in International Relations", in: Carmen Wunderlich, *Rogue States as Norm Entrepreneurs. Norm Research in International Relations*, Springer, Cham, 2020, 15-55.
- Zsiros, Sandor, *European People's Party to investigate membership of Serbian SNS party*, *Euronews*, 2025, <https://www.euronews.com/my-europe/2025/09/09/european-peoples-party-to-investigate-membership-of-serbian-sns-party>, 30/09/2025.
- 021 Novi Sad, *Reakcije struke, javnosti i opozicije na hapšenja i takozvani „tužilački državni udar“*, 021.rs, 2025b, <https://www.021.rs/info/srbija/416883/reakcije-struke-javnosti-i-opozicije-na-hapsenja-i-takozvani-tuzilacki-drzavni-udar>, 01/08/2025.